

Т. С. ПОДОРОЖНА

Тетяна Станіславівна Подорожна, кандидат юридичних наук, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА:
ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ**

Принцип верховенства, як загально правовий принцип, що має конституційне визнання, у найбільш узагальненому варіанті передбачає зв'язаність правом, і в цій якості має універсальне системотворче значення, оскільки виступає одним із провідних елементів конституційного правопорядку будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Даний принцип лежить в основі всієї системи конституційно-правового регулювання, проникаючи в нормативний зміст конституційних прав і свобод, пронизуючи всі конституційні норми та інститути.

На думку М. Козюбри, однією з вирішальних складових верховенства права і правової держави є верховенство конституції¹. При цьому американські дослідники Х. Лінз та А. Стефан справедливо називають Основний Закон безпосереднім організуючим принципом верховенства права². Утвердження верховенства конституції у правовій системі держави зумовлено об'єктивними чинниками, які визначаються юридичною природою цього нормативного акта, його соціальною основою і гуманістичним змістом. Характер Основного Закону передбачає обов'язковість виконання норм права всіма без винятку суб'єктами права, незалежно від їх згоди. Отже, конституція як акт суверенної установчої влади, має надзаконний характер, це «закон законів», положення якого є первинними щодо всіх елементів правової системи. Та обставина, що в самій назві Конституції України не розкрито змісту цього нормативного акта як «Основного Закону держави», жодною мірою не змінює правового статусу цього документа і не послаблює його найвищої юридичної сили. З того, що суверенітет України поширюється на всю її територію, прямо впливає принцип верховенства на всій території України Конституції і законів України. Це ключовий момент не лише для розуміння державного устрою України або будь-якої іншої держави, а й для аналізу правової системи загалом.

Проте варто зазначити, що верховенство конституції характеризує не тільки її положення в ієрархії правових актів. Виступаючи юридичною базою для розвитку всіх галузей права, конституція регулює і закріплює процес створення правових норм і актів, якими забезпечується проведення політичних, культурних і соціально-економічних перетворень у суспільстві. Тобто, сенс юридичного верховенства конституції зумовлений не тільки її піднесенням над правом, державою і суспільством, але і її найвищою юридичною силою, прямою дією, центральним місцем у правовому регулюванні суспільних відносин. Під конституцію вибудовується вся правова система держави, вона задає вектор майбутньому державному розвитку, закладає правову базу всього суспільного буття. Отже, конституція є правовим актом найвищого порядку. Наскільки стабільним та еволюційним буде розвиток самої конституції, наскільки реформування державної і суспільної сфер життєдіяльності набуває завершеного характеру, настільки стабільним буде й правовий порядок у державі.

Найвища юридична сила конституції, виходячи з природи цієї її властивості, забезпечує внутрішню ієрархічну підпорядкованість різних джерел права і нормативно-правових актів, що значною мірою зумовлює єдність, динамізм та організаційно-функціональну побудову правопорядку в державі. Відповідно, найвища юридична сила – властивість не будь-якого закону, а тільки конституції, інші закони мають меншу юридичну силу і тим самим поступаються в застосуванні пріоритетові конституції. Проте цей конституційний принцип може зазнати викривлення, якщо не існує ефективної системи конституційного нагляду та контролю³. Саме через вказані державні інститути відбувається забезпечення реалізації конституційних положень, а відтак – і забезпечення належного правового порядку та його конституціоналізації.

Таким чином, як слушно наголошує М. Савчин, *нормативною основою правопорядку є конституція* (курсив наш – Т. П.), яка засновує певний тип політичної організації суспільства та інтеграції його інститутів із метою досягнення суспільного блага. Відповідно до загальних соціальних установок і цінностей, щодо яких у суспільстві існує загальна згода і їх здійснення приймається за природний порядок речей, формується конституційне право конкретної країни. Нормативне наповнення конституції залежить від панівної правової традиції, забезпечується через режим демократії, парламентаризму та конституційну юриспруденцію (судовий конституційний контроль). Конституція виконує функцію легітимації суспільного порядку. Тому у формі конституційних принципів визначається демократичний доступ до посад через демократичні вибори та засадничих принципів поділу влади (здебільшого через парламентаризм та судовий конституційний контроль), а також щодо обмеження влади, які здійснюються через юридичні гарантії прав і свобод людини⁴.

У такому разі, продовжуючи думку М. Савчина, ми підтримуємо позицію І. Кравця у тому, що роль конституції в процесі конституціоналізації правового порядку проявляється в трьох аспектах: 1) конституція виступає юридичною основою процесу конституціоналізації; 2) конституція забезпечує інтеграцію правової

системи; 3) конституція встановлює механізм погодження актів міжнародного і національного права, тим самим забезпечуючи конституційний механізм гармонізації правової системи⁵. Правопорядок виступає першоосновою для якісної реалізації положень конституції та ефективного функціонування державних і недержавних структур, що виконують правотворчі, правозастосовні й правоохоронні функції. Реалізація положень конституції та забезпечення конституційної законності передбачає наявність певної стабільності й належного правового порядку в ключових сферах суспільного життя. Тільки за таких умов діють конституційні механізми, що забезпечують правопорядок та ефективну реалізацію конституційних норм⁶. Правопорядок у цьому сенсі немовби підсумовує результати діяльності органів держави, виступає як реалізована законність.

У контексті існуючих реалій справедливо буде сказати, що конституція – також один із засобів захисту національної безпеки, зокрема від неефективної, авторитарної державної влади. Заснування конституційного порядку базується на ідеї забезпечення прав і свобод людини та обмеження владної сваволі й раціональної організації публічної влади, що впливає з природи універсальних конституційних цінностей⁷. Отож найважливіше конституційне завдання – гарантувати державну безпеку. Основний принцип безпеки передбачає взаємну відповідальність особи, суспільства, держави за її забезпечення. Конституція встановлює таке поєднання балансу інтересів, коли посилення захищеності кожного суб'єкта можливе через збільшення безпеки для інших сторін. Конституція мусить визначати також внутрішню безпеку, встановлюючи певний ступінь захисту власних положень. Концептуально внутрішня безпека відображається у функції самоохорони Основного закону. Конституція повинна мати достатній запас внутрішньої міцності від замахів на її недоторканність і непорушність.

Для сучасної України, коли й без того низький рівень загальної юридичної культури населення посилюється низьким рівнем правової культури посадових осіб, головне завдання полягає в тому, щоб зробити Конституцію, з її орієнтацією на права людини, реально дієвим Основним законом. У цьому зв'язку визнання значущості Конституції України і її безпосередньої дії, пріоритету й цінності конституційних прав людини та громадянина є найважливішою умовою формування правового порядку і, зрештою, правової держави. Поза конституційними нормами неможливо зрозуміти сутність законності і правового порядку, механізм формування єдиного правового поля країни.

Застосування конституційних норм обумовлене специфічним характером нормативності, котра закріплена в конституції через загальні принципи, що становлять ціннісну характеристику суспільства і держави⁸. Принципом формування конституційного законодавства є визнання того факту, що його норми виходять із положень конституції і, відповідно, не повинні суперечити їй. Відтак, ціннісний та категоріальний зрізи правового порядку дають змогу констатувати його конституційно-правову природу. З огляду на це можна зробити висновок, що методологічно оптимальним буде виділення такого підходу до правопорядку, який знаходиться між підходом аксіологічним та соціологічним і є реалістичним⁹. Реальна модель правопорядку повинна включати в себе те, що закладено в конституції і законодавстві, і те, що реалізується на практиці. Тобто, реальна модель правопорядку фактично повинна збігатися з реальністю самої конституції. Дану тезу яскраво продемонстровано в дослідженнях провідних вчених-юристів, у розумінні яких конституція діє тоді, коли вона реальна¹⁰. Фактична конституція повинна відповідати реальній дійсності. За цих умов стає абсолютно зрозумілим, що без посилення державного впливу на всі сторони суспільного життя, насамперед через Основний Закон, досягти ефективності його норм неможливо. На цій підставі вбачаємо актуальним завданням сьогодення забезпечити реальне верховенство конституції в кожній з галузей законодавства та в правовій системі у цілому.

На реальність правопорядку у свій час звертав увагу С. Алексєєв, який розумів під правопорядком стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, що виражають *реальне* (курсив наш – Т. П.), практичне здійснення вимог законності¹¹. Інші дослідники також наголошують на неможливості розгляду правопорядку як соціальної структури та суспільного стану, абстрагуючись від реальності¹². «Кожен законопроект не повинен ігнорувати стратегію функціонування суспільства і держави, а тому враховувати верховенство природних прав людини, мати обґрунтування очікуваних соціально-економічних, політико-правових та інших наслідків від його включення до правової системи»¹³, – зауважує з цього приводу А. Селіванов. Тому навіть найдосконаліший закон живий тільки тоді, коли виконується, впливає на суспільні відносини, на свідомість і поведінку людей. Наявність чіткого, реального, відповідального законодавства – це принципово важлива, необхідна умова послідовного зміцнення законності й забезпечення належного правового порядку та його конституціоналізація. Остання дає змогу долати незбалансованість правової системи, утримувати суспільство в рамках правової державності, незважаючи на серйозні зміни в політичній практиці і формально-юридичному регулюванні суспільних відносин. З метою забезпечення конституційного режиму життєдіяльності суспільство, всі його верстви повинні глибоко засвоїти конституційні норми, визнати їх високу цінність і загальнообов'язковість.

Будь-які акти нормотворчості, безперечно, повинні відповідати не тільки букві, а й насамперед внутрішньому демократичному імперативу конституції. Основний Закон закріпив основи конституційного порядку, заклав підґрунтя конституційного права, його головну конструкцію, на основі якої формуються правові відносини. Як зауважує Г. Василевич, у процесі конституціоналізації суспільних відносин принципове значення має не тільки сприйняття норм конституції іншими галузями права, а й розвиток безпосередньо конституційного права¹⁴. Це водночас означає, що правопорядок підпорядкований конституції і забезпечує її реалізацію. Правопорядок пов'язаний зі зразками правової поведінки, якими виступають норми Основного Закону. Така правомірність виражає підсумкову характеристику здійснення ідеї законності, вона фіксує реально досягнуте в суспільних відносинах і забезпечує конституціоналізацію правового порядку.

Отже, правова система має у своїй основі конституційні начала, а конституція – фундаментальна основа правопорядку. Саме тому небезпідставно серед інших конституційних цінностей (індивідуальна автономія, плюралізм, самоврядування, суверенітет і демократія, правосуддя, життя людини, гідність людини) можна виділити і правопорядок, адже право кожної країни є таким, якою є конституція цієї країни¹⁵. Таким чином, зберігається баланс конституційної нормативності в цілому, адже конституційні цінності виступають підсумком прогресивного розвитку суспільства і в своїй основі мають універсальні загальнозначущі загальнолюдські цінності. Останні становлять ядро конституціоналізації правового порядку, адже будучи закріпленими в конституційному тексті, усвідомлюються суспільством та стають основним стимулом його розвитку. У цьому проявляється аксіологічна функція конституції – через закріплення таких цінностей в Основному Законі суспільство заявляє про свої права та свободи як найвищі суспільні цінності, а держава зобов'язана виробляти необхідні механізми забезпечення певної рівноваги в суспільстві, досягнення належного стану правового порядку через його конституціоналізацію.

¹ Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Вісник Конституційної Асамблеї. – 2013. – № 1. – С. 154. – С. 146–178.

² Linz, Juan J., and Alfred E. Stefan. Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern, South America, and Post-communist Europe. 1996. – Baltimore: Johns University Press. – 380 p.

³ Кравець І. Функції і сфери діяльності Конституції: теоретико-методологічні та практичні питання класифікації / І. Кравець // Вестник НГУ. – 2011. – Т. 7. – Вып. 1. – С. 50. – С. 44–51. – (Серия «Право»).

⁴ Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : моногр. / М. В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – С. 230. – 372 с.

⁵ Кравець І. А. Формирование российского конституционализма (Проблемы теории и практики) : дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 / И. А. Кравець. – Екатеринбург, 2002. – С. 302. – 584 с.

⁶ Безруков А. Конституционно-правовые аспекты осуществления законодательной власти по обеспечению правового порядка в России: моногр. / А. Безруков. – М. : Юстицинформ, 2015. – С. 22–23.

⁷ Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 4. – С. 137. – С. 136–138.

⁸ Мурашко Л. О. Особенности конституционной нормативности как формы общественных отношений / Л. О. Мурашко // Государство. Демократия. Закон : сб. науч. ст., посвящ. 80-летию проф. А. А. Головки / Гос. ин-т упр. и соц. технологий Белорус. гос. ун-та ; редкол.: Г. А. Василевич (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2005. – С. 210. – С. 205–212.

⁹ Безруков А. В. Вказана праця. – С. 21.

¹⁰ Погорілко В. Роль та значення Конституції в українському державотворенні і правотворенні / В. Погорілко // Порівняльно-правові дослідження. – 2006. – № 1. – С. 57. – С. 56–67.

¹¹ Алексеев С. С. Общая теория права : учеб. / С. С. Алексеев. – 2-е изд. – М., 2008. – С. 164–165.

¹² Юдин А. В. Формы правопорядка в современном обществе : дисс. ... канд. юрид. наук / А. В. Юдин. – М., 2009. – С. 24.

¹³ Селіванов А., Щербанюк О. Закон – стрижень творення і функціонування суспільних відносин // Голос України. – № 185 (6189). – 2015. – 6 жовт. – С. 4. (С. 4–5).

¹⁴ Василевич Г. А. Конституціоналізація правового статусу органів державної влади / Г. А. Василевич // Конституція Республіки Беларусь: 16-летний опыт применения : материалы круглого стола (г. Минск, 15 марта 2010 г.). – Минск : Право и экономика, 2010. – С. 10. – С. 9–18.

¹⁵ Кросс Р. Прецедент в английском праве / Р. Кросс. – М., 1985. – С. 158–159, 198–194.

Резюме

Подорожна Т. С. Верховенство конституції як складова верховенства права: проблеми конституціоналізації правового порядку.

Стаття присвячена дослідженню принципу верховенства конституції як складової верховенства права. Зауважено, що однією з вирішальних складових верховенства права і правової держави є верховенство конституції. Наголошено, що роль конституції в процесі конституціоналізації правового порядку проявляється в трьох аспектах: конституція виступає юридичною основою процесу конституціоналізації; конституція забезпечує інтеграцію правової системи; конституція встановлює механізм погодження актів міжнародного і національного права, тим самим забезпечуючи конституційний механізм гармонізації правової системи. Реалізація положень конституції та забезпечення конституційної законності передбачає наявність певної стабільності й належного правового порядку в ключових сферах суспільного життя.

Ключові слова: Конституція України, права людини, верховенство права, верховенство конституції, пряма дія конституції, правопорядок, конституціоналізація.

Резюме

Подорожная Т. С. Верховенство конституции как составляющая верховенства права: проблемы конституционализации правового порядка.

Статья посвящена исследованию принципа верховенства конституции как составляющей верховенства права. Отмечено, что одной из основополагающих составляющих верховенства права и правового государства является верховенство конституции. Отмечено, что роль конституции в процессе конституционализации правового порядка проявляется в трех аспектах: конституция выступает юридической основой процесса конституционализации; конституция обеспечивает интеграцию правовой системы; конституция устанавливает механизм согласования актов международного и национального права, тем самым обеспечивая конституционный механизм гармонизации правовой системы. Реализация положений Конституции и обеспечения конституционной законности предполагает наличие определенной стабильности и надлежащего правового порядка в ключевых сферах общественной жизни.

Ключевые слова: Конституция Украины, права человека, верховенство права, верховенство конституции, прямое действие конституции, правопорядок, конституционализация.

Summary

Podorozhna T. The supremacy of the constitution as a component of the rule of law: the problems of the constitutionalization of the legal order.

The article is devoted to the study of the principle of the supremacy of the constitution as a component of the rule of law. It is noted that one of the fundamental components of the rule of law and the rule of law is the supremacy of the constitution. It is noted that the role of the constitution in the process of constitutionalization of the legal order is manifested in three aspects: the constitution is the legal basis for the process of constitutionalization. The constitution ensures the integration of the legal system; The constitution establishes a mechanism for coordinating acts of international and national law, thereby establishing a constitutional mechanism for harmonizing the legal system. The implementation of the provisions of the Constitution and the provision of constitutional legality presupposes the existence of a certain stability and proper legal order in key spheres of public life.

Key words: the Constitution of Ukraine, human rights, the rule of law, the supremacy of the constitution, the direct effect of the constitution; Legal order, constitutionalization.

УДК 342.728

І. П. ПРОКОПЕНКО, В. Є. ДОРОНІН

Ірина Петрівна Прокопенко, кандидат історичних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету

Владислав Євгенійович Доронін, студент IV курсу Житомирського національного агроекологічного університету

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД У РОСІЇ ТА УКРАЇНІ

Право людини на свободу, честь та гідність є одним із фундаментальних прав, яке знаходить свій вираз і закріплення у більшості нормативних джерел щодо прав людини. Сьогодні гідність і соціальний захист людини та громадянина є вже об'єктом не тільки внутрішньої компетенції держави, а стали правовою основою всього міжнародного співтовариства.

Актуальність даної теми визначається в рамках проведення реформи, що почалася у 1991 р. в Україні та всенародному референдуму в Росії 1993 р., де були визнані й конституційно закріплені основні права і свободи людини та громадянина, створення гідних умов для життя відповідно до міжнародно-правових стандартів, що спричинили собою обставини, які поставили перед собою певні завдання до українського та російського законодавств.

Саме міжнародно-правові акти в галузі прав людини відіграють важливу роль у внутрішньому законодавстві будь-якої країни. Зокрема О. Скрипнюк вважає, що захист і забезпечення соціальних прав людини та підтримання гарантій її соціального розвитку є імперативним обов'язком сучасної держави, оскільки ці права впливають із базових властивостей людини, яка описується не лише як вільна, а й така, що наділена гідністю і має невід'ємне право на гідне існування у безпечному соціальному середовищі.

Теоретичну основу дослідження становили роботи як вітчизняних науковців, таких як Ю. Рижук, М. Михасенко, В. Шибко, М. Біденко, В. Тертишник, Є. Коваленко, В. Маляренко, В. Погорілко, О. Скрипнюк, П. Рабінович, М. Козюбра, В. Шаповал, Ю. Шемшученко так і російських науковців, як М. Шиблод, М. Черниловський, А. Венгерів, Т. Кашаніна.

Суть проблеми відображається в порівняльному аналізі дотримання конституційних прав у Росії та Україні.

Будь-які механізми, у тому числі механізми державного захисту прав і свобод людини і громадянина, повинні працювати відповідно (і в рамках) з певними законами, логікою, принципами. У зв'язку з тим, що в Росії та в Україні визнаються і гарантуються права і свободи людини і громадянина відповідно до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права, а також тим, що загально-визнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори Російської Федерації та України є складовою частиною її правової системи, а якщо міжнародним договором Росії і України встановлено інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору – доцільно зупинитися на їх більш детальному розгляді. Почати варто із зазначення основних джерел міжнародно-правових принципів захисту прав і свобод людини, а саме: Статут ООН; Женевські конвенції; Загальна декларація прав і свобод людини; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Звід прин-